Edukacja Dziecka
nr 7 (2023)
s. 231-243
ISSN 2543-6406
LICENCJA: CC BY-NC

Olga Gałka
Studentka Akademii im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim

Rola schematu w rozwoju dziecka na przykładzie sztuki i literatury

Streszczenie

Dziecko doświadcza wielu zdarzeń przekraczających jego zdolności percepcyjne, przyjmuje więc pewien schemat, który ułatwia postrzeganie rzeczywistości i przyspiesza czas reakcji. Od najmłodszych lat jest w stanie wyrazić swoje spostrzeżenia poprzez rysunek, naturalną formę ekspresji dziecka. Początkowo przybiera on ogólnikową formę, jest to schemat, który dziecko wciąż rozwija, w miarę jak przybywa doświadczeń. Podobną funkcję pełni schemat w literaturze, zwłaszcza w baśni, jest to bowiem gatunek najbliższy dzieciom. Dzięki swej cudowności przyciąga uwagę dziecka, łatwość podążania za rozwojem akcji tę uwagę utrzymuje, a uniwersalne prawdy dotyczące doświadczeń ludzkich, niosące ze sobą wskazówki postępowania czy zasady etyczne pozwalają dziecku odnaleźć się w świecie.

Słowa kluczowe: rozwój, dziecko, schemat, sztuka, literatura, fazy rozwojowe, baśń, rysunek

Wstęp

Potrzebą biologiczną dziecka jest rozwój. Najbardziej naturalnym sposobem rozwoju potencjału, jaki ma dziecko, potencjału twórcy, jest sztuka. Odgrywa ona ważną rolę: komunikatywną, poznawczą, wychowawczą, integracyjną, ideologiczną, adaptacyjną, terapeutyczną, katartyczną, humanizującą, ekspresyjną. Uczy także przełamywania stereotypów, gdyż jest czynnikiem wspomagającym rozwój. Ważnym stadium takiego rozwoju u dziecka jest operowanie schematami służącymi do wyrażenia myśli, uczuć i poczynionych obserwacji. Po okresie bazgrania dziecko uczy się zamknąć przestrzeń, dodaje elementy i składa je w całość, tworząc schematy, niezbyt jeszcze podobne do desygnatów, ograniczone umiejętnościami twórcy, ale wciąż udoskonalane, ponieważ dziecko dąży do bardziej realistycznego odwzorowania rzeczywistości. Konkretyzacja schematów to kolejne stadium, zatrzymanie na formach ogólnych jest objawem zaburzeń.

Uniwersalność baśni przejawia się w łatwości utożsamiania się z główną postacią. Wyraźnie zarysowana akcja, podział na dobro i zło, atrakcyjność głównych postaci przyciągają uwagę dziecka. Element cudowności rozbudza wyobraźnię, jednocześnie dając poczucie bezpieczeństwa. Baśnie ukazują również trudności, zło i cierpienie, jednak osadzenie w realiach fantastycznego świata oddala je od młodego czytelnika, a symboliczność zdarzeń pozwala zrozumieć zawiły świat dorosłych zdarzeń i przenieść sposoby radzenia sobie do własnych doświadczeń. Najważniejsza dla dziecka jest możliwość zrozumienia siebie w złożonym świecie, baśń to ułatwia. Powtarzający się schemat daje poczucie bezpieczeństwa, mimo trudności pojawiających się z rozwojem akcji, wszystko dobrze się kończy. Rola schematu jest ściśle związana z rozwojem dziecka.

Niniejsza praca dotyczy roli schematu w rozwoju dziecka, badanej w obrębie dwóch obszarów: sztuki i literatury. W celu ukazania tych zależności pierwszy podrozdział dotyczy okresów życia dziecka. Następnie rozwinięte zostają zagadnienia: fazy i etapy twórczości plastycznej, proces powstawania rysunków schematycznych oraz rola schematu w literaturze.

Etapy rozwoju dziecka

W psychologii istnieje wyraźna tendencja do rozgraniczania etapów rozwojowych, jednak widoczny jest brak zgodności co do kryteriów podziału, granic chronologicznych tych etapów oraz metod określających aktualny etap rozwojowy danego dziecka. Maria Kielar-Turska przytacza porządkujący podział życia ludzkiego na okres prenatalny i okres postnatalny, w których wyróżnić można fazy: jajową, embrionalną, płodową, wczesne dzieciństwo, średnie dzieciństwo, późne dzieciństwo, wczesne dorastanie, późne dorastanie, młodość, dorosłość, dojrzałość.

Podobieństwa przy wyznaczaniu granic są wyraźnie zauważalne, gdy podział ten w jakikolwiek sposób odnosi się do instytucji oświatowych. Podział, proponowany przez A. A. Lublińską, związany jest z właściwościami wieku dziecka, ale również z podporządkowaniem instytucjom edukacyjnym i ustawodawstwu danego kraju (obowiązek szkolny), obejmuje on młodszy wiek szkolny, średni wiek szkolny, starszy wiek szkolny. Najczęściej wyróżniane okresy w rozwoju dziecka to niemowlęctwo, wiek przedszkolny, szkolny, młodzieńczy.

W tabeli poniżej zestawiono koncepcje podziału życia ludzkiego na fazy, począwszy czasów starożytnych, uwzględniając również podział biologiczny.

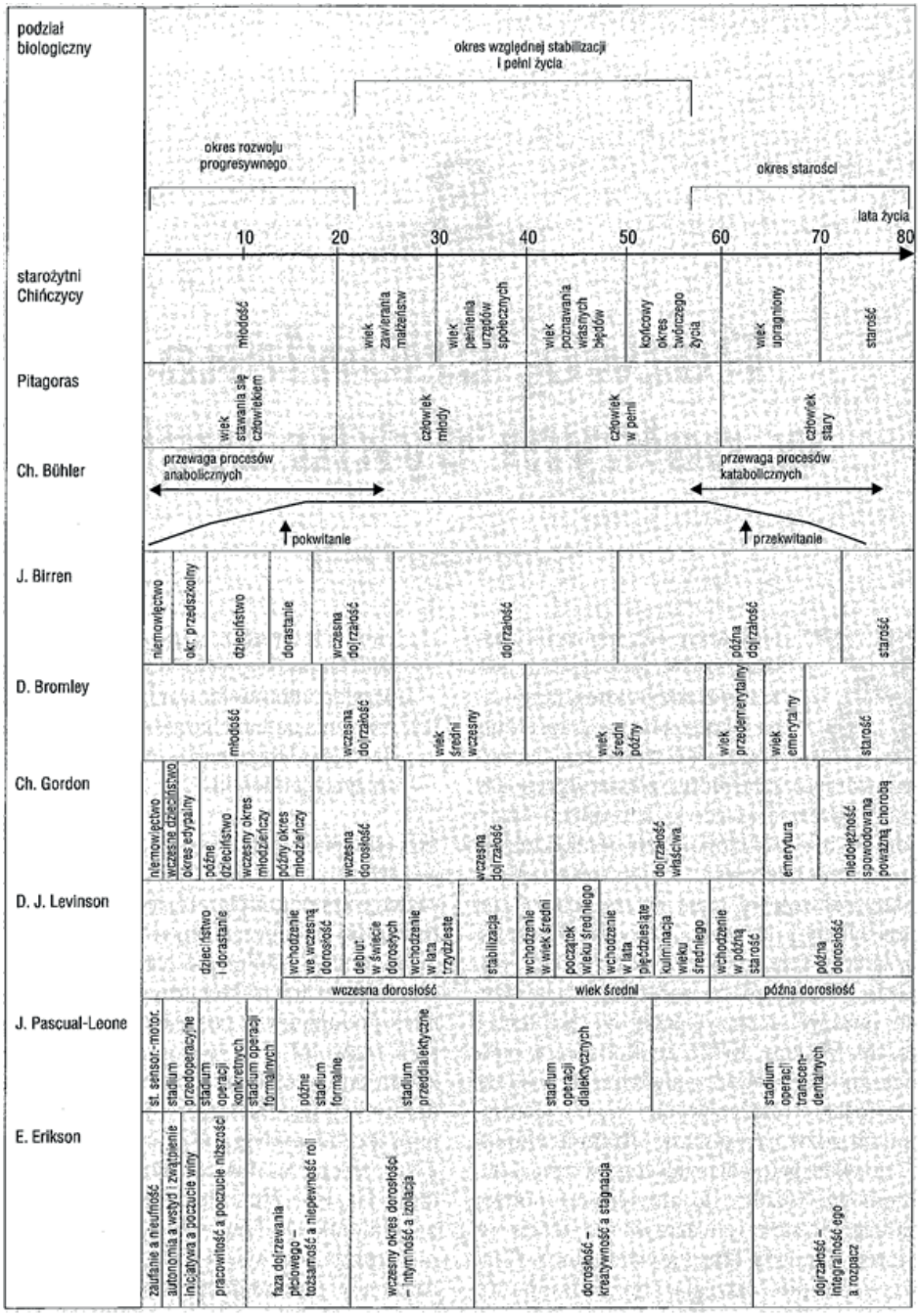

Schemat 1. Podział życia ludzkiego na fazy

Źródło: M. Kielar-Turska, *Rozwój człowieka w pełnym cyklu* życia, [w:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 1, red. J. Strelau, Gdańsk 2000, s. 286.

Maria Żebrowska rozprawiając nad rozwojem psychicznym dziecka, przyjmuje podział na okresy:

- niemowlęctwo – pierwszy rok życia,
- wiek poniemowlęcy – od 1 do 3 lat,
- wiek przedszkolny – od 3 do 7 lat,
- młodszy wiek szkolny – od 7 do 11-12 lat,
- wiek dorastania – od 12-13 do 17-18 lat[1].

Okres niemowlęctwa obejmuje pierwsze 12 miesięcy życia dziecka, z czego pierwszy miesiąc to stadium noworodka. Jest to czas, w którym młody organizm przystosowuje się do nowego otoczenia. W tym okresie można zauważyć odruchy bezwarunkowe i warunkowe. Jest to początkowy okres kształtowania się tych reakcji. Przystosowanie do oddychania, pobierania pokarmu, wydalania, utrzymywania stałej temperatury kończy stadium noworodka. Pierwszy rok jest okresem szybkiego rozwoju dziecka. Przejawem rozwoju fizycznego jest szybkie tempo rozrostu organizmu, zmiana proporcji ciała. Dziecko zaczyna zmieniać pozycję i przemieszczać się. Zanika bezwarunkowy odruch chwytny i kształtuje się chwytanie dowolne. Od dziewiątego miesiąca życia dziecko zaczyna posługiwać się „chwytem pęsetkowym" (kciuk przeciwstawia się palcom pozostałym), rozwijają się też działania manipulacyjne – niespecyficzne (jednakowe bez względu na rodzaj przedmiotu) zaczynają przechodzić w specyficzne (dostosowane do struktury i funkcji obiektu). W tym okresie dziecko zaczyna również rozróżniać kolory, twarze znajomych i obcych osób oraz wyraz mimiczny twarzy; pojawiają się reakcje mimiczne i zwiększa się reakcja na bodźce dźwiękowe; jest to też okres wstępny i przygotowawczy w rozwoju mowy. Poznanie przedmiotu następuje poprzez identyfikację polisensoryczną. Wytwarzają się pierwsze, utrwalane przez powtarzanie, schematy czynnościowe, pod koniec okresu niemowlęcego (8-9 do 11-12 mies.) następuje ich integracja. Reakcje zmieniają się z emocjonalnych w uczuciowe, pojawiają się zaczątki uczuć o charakterze społecznym.

Okres poniemowlęcy trwa mniej więcej dwa lata. Najważniejszym osiągnięciem tego czasu jest opanowanie mowy. Charakterystyczna jest wzmożona pobudliwość. Zauważalne jest intensywne, stałe zwiększanie się ciężaru i wysokości ciała, pomału zanika obfita podściółka tłuszczowa, ciało staje się smuklejsze. Postępuje proces kostnienia, ustala się postawa stojąca, wzrasta precyzja ruchów. Dziecko uczy się posługiwać przedmiotami codziennego użytku. A. Dzierżanka wyróżnia trzy fazy

[1] M. Żebrowska, *Teoria rozwoju psychicznego*, [w:] *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*, red. M. Żebrowska, Warszawa 1975, s. 186.

tego procesu: zarysowanie się stereotypu dynamicznego, doskonalenie stereotypu, utrwalenie się stereotypu[2]. Rozwój złożonych form zabawy przypada na drugi rok życia. Jest to naturalna, spontaniczna forma uczenia się, typowy rodzaj działalności wieku dziecięcego. Dziecko odtwarza i przekształca rzeczywistość. Najbardziej charakterystycznym rodzajem zabaw w tym wieku są zabawy ruchowo-manipulacyjne, usprawniające motorykę ciała. Zabawy, w których dziecko wykorzystuje przedmioty zastępcze zamiast rzeczywistych i uproszczone ruchy, można określić jako symboliczne. O tej funkcji zabawy wspominał Piaget: „Zabawa symboliczna pojawia się już we wczesnym dzieciństwie i polega na zastępowaniu jednych przedmiotów innymi. W takiej zabawie dziecko nie naśladuje rzeczywistości, ale asymiluje świat do swojej reprezentacji rzeczywistości. Inaczej mówiąc, przedstawia w zabawie to, co o świecie wie"[3]. W tym okresie dziecko używa schematów, by ułatwić przetwarzanie danych o otaczającym go świecie. Bogdan Wojciszke wymienia również bardziej szczegółowe funkcje schematów jak identyfikacja obiektów i zdarzeń, kształtowanie sposobu pozyskiwania informacji, a także ich selekcjonowanie, zapamiętanie, rozumienie i wyciąganie z nich wniosków, ukierunkowanie uwagi, wpływ na powstawanie planu działania i sposobu postępowania[4]. W tym czasie pojawiają się również zabawy konstrukcyjne. Rozwija się twórczość artystyczna. Najwcześniejszą jej formą jest rysunek.

Okres przedszkolny trwa mniej więcej do siódmego roku życia, poprzedza podjęcie obowiązku szkolnego. Okres ten jest zróżnicowany, we wczesnej fazie dziecko jest jeszcze niezbyt samodzielne, potrzebuje pomocy osoby dorosłej, następnie przechodzi do stadium myślenia sensoryczno-motorycznego, rozbudza się wyobraźnia, daje się zauważyć chwiejność uczuciowa, wzrasta zainteresowanie dziecka światem zewnętrznym, co przekłada się na liczbę zadawanych pytań. Pod koniec tego okresu dziecko jest już bardziej samodzielne, potrafi nawiązywać kontakty z rówieśnikami, następuje rozwój funkcji poznawczych, uwaga wciąż jest bardziej mimowolna. W tym czasie dziecko doskonali sprawności ruchowe, wydłuża się czas skupienia uwagi. Dominującą formą aktywności jest zabawa. Daje się zauważyć rozwój twórczości plastycznej, jest ona formą zabawy, środkiem ekspresji. Z fazy bazgrot przechodzi do fazy schematu, uproszczeń spowodowanych niedokładnym postrzeganiem i brakiem wystarczającej

[2] M. Przetacznikowa, H. Spionek, *Wiek poniemowlęcy*, [w:] *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*, red. M. Żebrowska, Warszawa 1975, s. 350.

[3] M. Kielar-Turska, *Rozwój człowieka w pełnym cyklu* życia, [w:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 1, red. J. Strelau, Gdańsk 2000, s. 300.

[4] B. Wojciszke, *Wiedza jednostki i sądy o świecie społecznym*, [w:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 3, red. J. Strealu, Gdańsk 2000, s. 35-36.

wiedzy o przedmiocie. W późniejszej fazie schemat zostaje wzbogacany, udoskonalany. Widoczny jest też rozwój wyobraźni dziecka. Utożsamia się ono z bohaterami baśni, przeżywa opowiadane historie, ożywia rośliny i zwierzęta, tworzy własne fantastyczne opowieści. Rozwija się też u niego pamięć świeża i pamięć trwała.

Młodszy wiek szkolny obejmuje pierwsze lata dziecka w placówce oświatowej, okres od 7. do 11./12. roku życia. Pierwszą fazą tego okresu jest adaptacja dziecka do nowych warunków i otoczenia. Fazę drugą charakteryzuje intensywny rozwój myślenia i mowy, wzrost aktywności społecznej, opanowanie operacji konkretnych. Podstawowym czynnikiem rozwoju staje się szkoła. W związku z funkcjonowaniem w grupie dominują zabawy zespołowe. Rysunki zaczynają być coraz lepszym odwzorowaniem rzeczywistości. Literatura i twórczość literacka zaczyna odgrywać coraz większą rolę. Najbardziej charakterystyczną cechą tego okresu jest rozgraniczenie pracy i zabawy.

Wiek dorastania (12/13-17/18) to okres burzliwych przemian, obejmuje on dojrzewanie fizjologiczne, dorastanie społeczne, emocjonalne, kulturowe, osiąganie dojrzałości umysłowej. Charakteryzuje się procesem usamodzielniania, buntu przeciwko autorytetom, wyzwalania się spod opieki rodziny. Zmiany zachodzące w organizmie objawiają się nadmierną nadwrażliwością i pobudliwością układu nerwowego (brak równowagi emocjonalnej), bólami mięśniowymi (spowodowanymi nierównomiernym rozwojem układów kostnego i mięśniowego), zmianami ukrwienia skóry, rozdrażnieniem i zmęczeniem. Następuje intensywny rozwój umysłowy, przekształcanie się pamięci mimowolnej w dobrowolną, kryzys autorytetu rodziców. Ważnym aspektem jest potrzeba odgrywania roli w społeczeństwie, potrzeba przynależności do grupy rówieśniczej, proces kształtowania się obrazu samego siebie.

Fazy i etapy twórczości plastycznej dziecka

Rozwój rysunkowy dziecka idzie w parze w rozwojem intelektualnym, społecznym, poznawczym. Etapy twórczości plastycznej dziecka powiązane są z konkretnymi okresami rozwoju. Istnieje wiele koncepcji okresów i faz, badacze zgadzają się jednak, że z wiekiem rysunki dziecka stają się coraz doskonalsze, coraz bardziej realistyczne i podobne do wzorców czerpanych z otoczenia, natury.

W poniższym zestawieniu przedstawiono wybrane stadia koncepcji rozwoju dziecięcego rysunku: G. Kerschensteiner wyróżnia:

– okres rysunku schematycznego, okres budzącego się odczuwania linii i kształtu (średnie dzieciństwo – 3.-6. r. ż.),

– okres rysunku odpowiadającego w przybliżeniu rzeczywistemu wyglądowi przedmiotów (późne dzieciństwo – 6.-10./11. r. ż.),
– okres wiernego odtwarzania się postaci (wiek dorastania – 10./11.-16. r. ż.).

M. Verworn wymienia:
– fazę idioplastyki – okres schematu (średnie dzieciństwo 4.-10. r. ż.),
– fazę fizjoplastyki – okres poschematyczny (wiek dorastania 11.-15. r. ż.).

G. H. Luquet wylicza:
– okres braku realizmu (wczesne dzieciństwo 1.-3. r. ż.),
– okres realizmu przypadku (średnie dzieciństwo 3.-4. r. ż.),
– okres realizmu intelektualnego (późne dzieciństwo 5.-10. r. ż.), w którym to rysunki cechuje wzorcowość, przejrzystość, przekształcanie rysowanych obiektów,
– okres realizmu wizualnego (wiek dorastania 10./11.-16. r. ż.).

S. Szuman podaje:
– okres bazgrot, w którym dzieci zapełniają płaszczyznę kreskami, kropkami, podejmują próbę zamykania koła (wczesne dzieciństwo 1.-3. r. ż.),
– okres idioplastyki (3.-12. r. ż.): głowonogi (3.-5. r. ż.): schemat uproszczony (5.-7. r. z.); przekształcenia afektywne: symboliczne ujmowanie formy; wyrażanie przestrzeni poprzez układ pasowy i topograficzny,
– schemat wzbogacony o akcydensy (późne dzieciństwo 7.-12. r. ż.): wyrażanie przestrzeni przez układ kulisowy,
– okres fizjoplastyki; faza realizmu wrażeniowego (wiek dorastania 12.-13. r. ż.) – naśladowanie natury z zaznaczeniem cech indywidualnych rysującego: faza realizmu intelektualnego (13.-15. r. ż.) – ujmowanie trójwymiarowości, stopniowe zatracenie indywidualnej świeżości rynku.

V. Lowenfeld podaje:
– okres bazgrania i gryzmolenia (wczesne dzieciństwo, do 4. r. ż.),
– okres preschematyczny (średnie dzieciństwo 4.-6. r. ż.): świadome tworzenie linii i kształtów; poszukiwanie i zmiany form symbolicznych: zaznacza się indywidualny sposób rysowania poszczególnych kategorii obiektów,
– okres schematyczny (późne dzieciństwo 7.-9. r. ż.): wzbogacanie schematu o szczegóły, sytuowanie przedmiotów na linii podstawowej, którą może być brzeg kartki: okres rodzącego się realizmu (9.-11. r. ż.): zanika przezroczystość rysunku, dziecko rysuje z modelu, dekoruje rysunki,

– okres pseudorealizmu (wiek dorastania 11.-13. r. ż.): wprowadzanie perspektywy, zaznaczanie subiektywnych doświadczeń.

Według P. Osterrieth:

– okres bazgrania (wczesne dzieciństwo 1.-3. r. ż.),
– faza schematu (średnie dzieciństwo – 3.-6. r. ż.),
– faza realizmu konwencjonalnego (późne dzieciństwo – 6.-10./11. r. ż.),
– faza rozwoju indywidualnego (wiek dorastania od 10. r. ż.).

Według Ph. Wallon, A. Cambier, D. Engelhart:

– pierwsze kreski; przejście do graficznej aktywności reprezentacyjnej – niestałość odniesień: okres ideogramów: wypracowanie systemu ekspresji graficznej – dziecko odkrywa znaczeniowe możliwości obrazu (wczesne dzieciństwo 1.-3. r. ż.),
– wiek przezroczystości, przekształceń, dysproporcji: organizowanie się języka graficznego: reguły dotyczące porządkowania przestrzeni (góra-dół); reguły łączenia elementów i przestrzegania zasad pionu i poziomu, różnicowanie reprezentacji postaci ludzkiej (średnie dzieciństwo – 3.-6 r. ż.),
– koordynacja różnych punktów widzenia: dziecko uczy się korzystać z powierzchni rysunkowej; pojawia się linia, na której sytuowane są obiekty; zaznacza się zależność rysunku od kontekstu społeczno-kulturowego (późne dzieciństwo 6.-10./11. r. ż.),
– łączenie projekcji świata wewnętrznego i konwencji kulturowej; struktura przestrzeni trójwymiarowej w rysunku przez zaznaczenie linii horyzontu i wprowadzenie planu przestrzennego (wiek dorastania 10./11.-16. r. ż.)[5].

Powstawanie rysunków schematycznych

Okres schematycznego rysowania przypada na czas od 6. do 12. roku życia. Zdarza się, że niektóre dzieci już w wieku 4 lat rysują dość poprawne schematy przedmiotów, zdolność ta zatem zależy od dziecka. Jak słusznie stwierdza Stefan Szuman: „cały okres rysowania schematycznego można by pojąć jako stopniowe przejście od okresu bazgrania do okresu naturalistycznego”[6].

[5] Niepublikowana praca dyplomowa w zasobach AJP w Gorzowie Wielkopolskim, O.Gałka, *Przestrzeń w rysunku dziecka w wieku wczesnoszkolnym*, s. 24-25.

[6] S. Szuman, *Sztuka dziecka. Psychologia twórczości rysunkowej dziecka*, Warszawa 1927, s. 27.

Podstawą rozwoju rysunku dziecka jest schemat. Stefan Szuman podaje, że schemat jest ogólną, dzięki czemu wszechstronną, uproszczoną formą i może być stosowany do przedstawienia przedmiotów podobnych do siebie. Brak szczegółów jest w tym ujęciu punktem wyjścia do konkretyzacji[7]. Innymi słowy, dziecko w okresie schematycznego rysowania uogólnia postrzeganie przedmiotu, wybiera cechy niezwykle istotne i charakteryzujące dany przedmiot i na nich opiera swoje wyobrażenie tego przedmiotu. Rysunek jest zatem uproszczeniem. Dziecko rysuje z pamięci, nie z natury. Szuman zwraca uwagę na zbieżność rozwoju dziecięcych wyobrażeń i rozwoju rysunku dziecka – od prostego schematu do coraz bardziej rozbudowanego konkretu. Nazywa schemat „osnową dla wielu konkretnych spostrzeżeń i wyobrażeń"[8].

Według Stefana Szumana powodem powstawania rysunków schematycznych jest schematyzm wyobrażeniowy. Dziecko daną rzecz spostrzega globalnie i taki jej obraz przenosi na papier. Z wiekiem spostrzega ono więcej szczegółów i schematy stają się coraz bardziej zróżnicowane, coraz doskonalsze. W rozwoju rysunku schematycznego dają się uchwycić fazy. Dziecko wytwarza schemat przedmiotu i stosuje go bardzo szeroko, to jest w schematach wszystkich innych rzeczy i postaci, nieznacznie tylko go różnicując. Schemat człowieka może służyć tworzeniu schematu zwierzęcia, przy czym dziecko poproszone o narysowanie czterech różnych zwierząt wszystkie przedstawia identycznie. Rysunki są zbyt ogólnikowe, żeby dało się dostrzec różnice. Dziecko tworzy na własne potrzeby schemat, a następnie go powiela. Staje się on tak charakterystyczny jak dla każdego człowieka charakter pisma. Z czasem dopiero zawęża znaczenie poznanych nazw i zwierzęta stają się podobne do swych naturalnych postaci.

Ciekawym zagadnieniem jest różnicowanie w rysunkach ludzi, zwierząt, roślin i przedmiotów. Małe dzieci poprzestają na narysowaniu konturów postaci i z reguły zapominają o ubraniu. Później zadowalają się pojedynczym elementem stroju, pojawiają się guziki, kokardki. Jest to też sposób na scharakteryzowanie postaci, kokardka przystraja głowę dziewczynki. Jest to tak zwane charakteryzowanie przez akcydensy – „dodanie do wspólnego wszystkim schematu szczegółów charakteryzujących"[9]. Z wiekiem dzieci dodają do prostych schematów coraz więcej szczegółów. Pojawia się kompletne ubranie, próby przedstawienia postaci w ruchu, coraz więcej detali w budowie człowieka: włosy, szyja, palce.

[7] Ibidem, s. 27.
[8] Ibidem, s. 28.
[9] Ibidem, s. 33.

Stefan Szuman uważa, że „schematy rysunkowe dziecka są typowym przykładem czynności automatycznej. Dziecko z łatwością i odruchowo rysuje swe schematy, dlatego że umie je „na pamięć", że robi to na ogół bez wysiłku, automatycznie"[10]. Szuman zwraca uwagę, że automatyzacja schematu może być pozytywna i negatywna. Pozytywną stroną schematu jest możliwość zastosowania go, jako punktu wyjścia do bardziej szczegółowych czynności. W sytuacji, gdy dziecko nie potrafi przekroczyć ram schematu, schemat staje się dla niego niebezpieczny. Dziecko w rysunku oscyluje wokół tego, co już umie, nie ma w sobie siły rozwojowej. Schemat przestaje się rozwijać. Dzieje się tak istotnie w rysunkach niektórych dzieci z zaburzeniami rozwojowymi.

Schemat w literaturze

Dziecko ma do czynienia z literaturą już od najwcześniejszych chwil swojego życia. W formie pieśni są to kołysanki, zaraz potem poznaje również baśnie. Zasadniczymi cechami literatury dziecięcej i młodzieżowej są „przystępność tekstów dla młodych odbiorców (lub słuchaczy) i wiążące się z tym dostosowanie środków wyrazu artystycznego do możliwości percepcyjnych odbiorców; dynamizm fabularny i spotęgowanie przygodowości; wprowadzenie bohatera reprezentującego wartości atrakcyjne dla odbiorcy (wiek przybliżony do wieku adresata, silna osobowość, odwaga, sprawność fizyczna, hart ducha, w utworach dla dzieci młodszych często bohater będący zwierzęciem); apelowanie do czytelniczej wyobraźni (stąd powszechnie obecny pierwiastek fantastyczny); egzotyka i osobliwość świata przedstawionego; wyraźna polaryzacja wartości i antywartości (eksponowanie treści etycznych); potęgowanie efektów humorystycznych"[11].

Dzięki uniwersalności postaci dziecko z łatwością może się z nią utożsamić. Postaci fantastyczne i świat przedstawiony rozbudzają wyobraźnię, w baśni nie ma rzeczy niemożliwych. Wyraźny podział na dobro i zło stwarza poczucie bezpieczeństwa, mimo napotykanych trudności, zła i cierpienia, wszystko kończy się dobrze. Symboliczność zdarzeń pozwala dziecku rozumieć obcy świat dorosłych, zmierzyć się z sytuacjami trudnymi, bo chociaż jest to literatura dla dzieci, częstość występowania takich zdarzeń jest wprost proporcjonalna do sytuacji przytrafiających się w prawdziwym życiu.

„Ludzie chcieli, by świat był opowieścią, ponieważ opowieści muszą brzmieć właściwie i muszą mieć sens. Ludzie chcieli, by świat miał sens"[12].

[10] Ibidem, s. 36.

[11] *Słownik literatury dziecięcej i młodzieżowej*, red. B. Tylicka, G. Leszczyński, Wrocław 2002, s. 224.

[12] T. Pratchett, *Zimistrz, Opowieść ze Świata Dysku*, Warszawa 2007, s. 178.

Powyższy cytat ilustruje jedną z przyczyn popularności baśni. Powtarzający się schemat wzbudza poczucie bezpieczeństwa, w baśniach dobro zawsze wygrywa ze złem i wszystko dobrze się kończy. Niepewność pojawiająca się wraz z rozwojem akcji jest chwilowa, rozwiewa ją zakończenie – *żyli długo i szczęśliwie*. Dobro zostaje nagrodzone, zło ukarane, obowiązują prawa, dzięki którym czytelnikowi łatwo jest odnaleźć się w baśniowej rzeczywistości. Opisy baśniowe są niezbyt rozbudowane i powiązane precyzyjnie z charakterem postaci, zjawisk, sytuacji. Ich powtarzalność sprawia, że dziecko potrafi się odnaleźć w świecie przedstawionym po zapoznaniu zaledwie fragmentu opowieści. Powtarzalnością cechują się również funkcje – Władimir Popp wyodrębnił trzydzieści jeden wariantów przebiegu akcji, układających się w przeróżne sekwencje[13]. Symboliczny jest między innymi wygląd bohaterów. Po opisie najczęściej można się zorientować, czy jest to postać dobra czy zła. Opisy fauny sugerują młodemu czytelnikowi całkowitą sielankę lub złowieszcze zamiary postaci negatywnej – podkreślają grozę lub oddziałują uspokajająco na czytelnika. Kreacja świata przedstawionego wpływa na postrzeganie charakteru postaci, zabiegi stosowane w baśni szczególnie przemawiają do dzieci, gdyż antropomorfizacja natury wprowadza element baśniowy; jej rola jest płynna – z tła staje się nagle bohaterem, gdy drzewo ożywa, a zwierzę przemawia ludzkim głosem. Schematyczność w opisach pozwala snuć opowieść niezwykle bogatą znaczeniowo przy jednoczesnym zawężaniu opisów, dzięki czemu dziecku łatwiej śledzić rozwijającą się akcję.

Pojmowanie baśni w szerszej perspektywie, jako dzieła literackiego, ułatwia, zdaniem Juliusza Kleinera, zrozumienie jej istoty. Roli, jaką odgrywa w życiu człowieka. Podobnie o baśni pisał Bruno Bettelheim. W dziele *Cudowne i pożyteczne. O znaczeniach i wartościach baśni*, opisywał wpływ baśni na psychologię dziecka, podkreślając funkcjonowanie istoty ludzkiej w społeczeństwie i znaczenie znalezienia właściwego sposobu radzenia sobie z trudnościami z niego wynikającymi. Baśń służyć ma także kategoryzacji emocji – wprowadza ład, dzięki czemu dziecko jest w stanie uporządkować swoje emocje, zrozumieć siebie, poznać swoją siłę sprawczą, a następnie świat, który go otacza. Te wskazówki oraz sugestie moralnych postaw i zachowań, a także wartości takich zachowań odnajduje właśnie w świecie baśniowym, przekazane nie za pomocą abstrakcyjnych pojęć, lecz w sposób, który dziecko zna i rozumie[14].

[13] W. Propp, *Morfologia bajki*, „Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne, poświęcone historii i krytyce literatury polskiej" 1968, 59/4, s. 209-215.

[14] B. Bettelheim, *Cudowne i pożyteczne. O znaczeniach i wartościach baśni*, Warszawa 1996, s. 24.

B. Bettelheim podkreślał specyficzność baśni: „Baśń jest czymś jedynym i swoistym nie tylko pośród form literackich; jest to jedyny wytwór sztuki tak całkowicie zrozumiały dla dziecka”[15]. Zwraca on uwagę na wieloznaczeniowość utworu, który dziecko (i osoba dorosła) może odczytywać rozmaicie, w zależności od jego aktualnych potrzeb, doświadczeń i fazy rozwoju. Kluczowa jest tu też obserwacja B. Bettelheima, dotycząca pracy z dziećmi cierpiącymi na poważne zaburzenia emocjonalne: niezwykle istotne dla prawidłowego rozwoju dziecka jest odnalezienie sensu własnej egzystencji oraz pozbycie się lęków, które naturalnie pojawiają się podczas tych poszukiwań.

Zakończenie

Użyteczność schematu w rozwoju dziecka związana jest z potrzebą uporządkowania uzyskiwanych informacji. W uproszczonej, „schematycznej” formie informacje stają się bardziej zrozumiałe, łatwiej je powiązać, odczytać ich znaczenie, wyrazić nimi własne przemyślenia. Naturalnym procesem jest rozbudowanie tej podstawy przy przekraczaniu kolejnych faz rozwojowych, podczas gdy wyraźnym sygnałem dla pedagoga jest niemożność przekroczenia tego stadium.

Bibliografia

1. Bettelheim B., *Cudowne i pożyteczne. O znaczeniach i wartościach baśni*, Warszawa 1996.
2. Gałka O., *Przestrzeń w rysunku dziecka w wieku wczesnoszkolnym*, niepublikowana praca dyplomowa.
3. Kielar-Turska M., *Rozwój człowieka w pełnym cyklu* życia, [w:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 1, red. J. Strelau, Gdańsk 2000.
4. Pratchett T., *Zimistrz, Opowieść ze Świata Dysku*, Warszawa 2007.
5. *Słownik literatury dziecięcej i młodzieżowej*, red. B. Tylicka, G. Leszczyński, Wrocław 2002.
6. Propp W., *Morfologia bajki,* „Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne, poświęcone historii i krytyce literatury polskiej” 1968, 59/4.
7. Szuman S., *Sztuka dziecka. Psychologia twórczości rysunkowej dziecka*, Warszawa 1927.
8. Wojciszke B., *Wiedza jednostki i sądy o świecie społecznym*, [w:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 3, red. J. Strealu, Gdańsk 2000.
9. Żebrowska M., *Teoria rozwoju psychicznego*, [w:] *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*, red. M. Żebrowska, Warszawa 1975.

[15] Ibidem, s. 35.

The role of the schema in the development of the child on the example of art and literature

Abstract

A child experiences many situations that may be beyond his comprehension. To remedy this, a behavioral template is created that facilitates the perception of reality and shortens its reaction time. From an early age, a child can share his observations through drawings, which is a natural means of expression for children. At first they are very generic, template based. Parallel to the child's gaining new experiences, its templates also evolve, allowing for the expression of increasingly sophisticated thoughts and observations. Templates play a similar role in literature, especially in fairy tales, as this form is the closest to children. Wonderfulness attracts the child's attention, the ease of following the development of the plot keeps this attention, and universal truths regarding human experience, carrying guidelines for behavior or ethical principles allow the child to find himself in the world.

Keywords: development, child, schema, art, literature, development phases, fairy tale, picture